

125953

Izbrala in uredila
HELGA GLUŠIČ

125953

VLADIMIR KAVČIČ

TEMNE NOČI

Kopač je planil k oknu in s pogledom vrtal v temo. Noč je bila brez izraza. Prvi detonaciji sta sledili druga, tretja. Po četrti se je izza dobrega pol kilometra oddaljenega hrba, za katerim je tičal trg, dvignil sprva rahel, a vedno močnejši svit požara. Gorelo je na več mestih. Zgrozil se je ob pogledu na osvetljene obrise hrba in zvijajoče se plamene, ki so se zlovesče izgubljali v nebo.

„Partizani!“ je komaj slšno dihnil prestrašeni ženi. Brez besed je odšel pod streho in se zakopal v seno. Marija je legla v posteljo. Zadnja leta sta sama z otrokom spala v kamni, moč se je skrival, spal je v senu. Zjutraj je prihajal v kuhinjo neprespan, z moltnimi očmi, s trpečim izrazom in z neprijetnim duhom po senu. Pri Kopačevih so bile noči zapeli okovani čevlji po kamniti poti s hrba in se bodo koraki ustavili pred hišo. Potem bo vsega konec. Strah se jim je žagrel v podzavest. V spanju se še obrniti niso upali. Najstrašnejši so bili občutki, ko so iz gluhe noči res zadoneli votlo bobneči koraki in se ustavili pred vrati. Nenavadno močno se je stresla ključka, odmev je napolnil hišo do zadnjega kotička in v moreči praznini je donelo kot v ječi, kot v grobnici. Če se v hiši ni nihče oglasil, so nedeško trkali s kopti. V takšnih trenutkih je Kopačevo zapustila razsodnost. Vsa strta in neobjljena je šla odpirat, naj se zgodi, kar hoče. Bili so partizani. Eden, dva, včasih tudi več. Prosilji so za mleko, kruh, nato pa mirno odšli. Ko jih je vzela noč, je Kopačeva globoko vzdihnila. Ni mogla verjeti v to, kar se je pravkar zgodilo. Mogoče je vse le prevara ali pa to miso bili tisti partizani, ki jih je pričakovala z nepomirljivo bojzanjjo in sluhijo nečesa strašnega in nezbežnega.

Dober streljaj od Kopača proti hrbu je bila hiša edinega sosedu, Zajca. Ta je zjutraj že navsezgodaj hodil po vrtu z rokarni v žepu in

Na ovitku Grega Košak, naslovnna stran
revije Beseda 1954, izrez
Portreti avtorjev: foto Joco Znidaršič

zadovoljno poživževal. Hodil je vzravnan. Bil je lepo rejen, polnega, zadovoljnega obraza, zakaj kot trgovec si je pridobil v kraju kar zavidljivo premoženje. Pod njegovo kramarsko roko je vse uspelo. Srečno in bogato se je oženil, bil srečen oče, trgovina mu je ustvarila precejšen kapital, postavil je najlepšo hišo v okolici, vojna ga ni prizadela. S Kopačem nista bila nikoli prijatelja. Cela desetletja sta na tihem tekmovala, kdo bo imel več. To prikrito prizadevanje, ki ga je podpinovala zavist, je med sosedoma ustvarjalo nesoglasje, sovražstvo in zadnja leta sta pretrgala vse stike. Najneznanejša malenkost je bila dovolj velik vzrok in nazadnje so se sovražili s tako divjo trmo, kot da je že sto let tako.

Zato ni čudno, da je Kopač izza okna pogledoval Zajca s prav grenkimi občutki, ko je slišal njegovo samozadovoljno živžiganje, v katerem sta bila moč in nadvlada. Kopač je čutil, da je vsa moč njegovega sovražnika v tem, da lahko reče: „Si slišal sinoči, si videl? A, partizani!“ Zakaj Zajc je spadal med tiste, ki so bili nasprotniki Kopaču in jih ta nikakor ni mogel razumeti. Imeli so denar, imeli so vsega, a vendar so se pridružili partizanom takoj, ko so se Nemci morali umakniti. Kopač pa je od vsega začetka čutil, da gre njegova pot drugam. Svojo majhno obrtniško delavnico je hotel razširiti, pot skratka, bil je stremuh, za izpolnitev svojih težnj je potreboval posrebno okolje, posebno oblast. Nova oblast, če bi kdaj prišla, mu ni obetala nič takega, kar je želel. Zato ni nič dal niti takrat, ko so drugi pošiljali v gozdove cele vozove blaga in živil. Bil je toliko pošten, da najbrž ni videl, kako nekateri dajejo samo zato, da bi nekoč še več pridobili.

Po cesti iz trga je prihajala stara klepetulja in še preden jo je Kopačeva, ki se je pravkar mudila zunaj, mogla kaj vprašati, že je vsa preplašena majala z glavo in hitela: „Jej, jej, vse so razbili. Vse je zgorelo. Farovž, šola, občina, sokolski dom pa še pošta. V takem strahu sem bila vso noč in v usta sem dobila nekaj priskuten okus. Ja, v usta. To je od strahu.“

„Zavohali so,“ je pomislil Kopač in vstal od okna, kjer je poslušal. Obljuba, ki jo je dal njemu in nekaterim drugim tržanom domobranski komandant, namreč obljuba, da pridejo v trg domobranci in napravijo konec „rdeči svobodi“, je zdaj dajala prav malo upanja; tudi če domobranci pridejo, kje se pa naj naselijo? Vsa javna poslopja so uničena... In vendar naj pridejo. Se bo že dobil kakšen prostor. Domobranci so mu zdaj pomenili red. Sam se jim ni mislil pridružiti,

Vladimir Kavcic

se razume, družina, oče... lahko bo pa delal in služil, spravil v promet skriti material. Partizani bi pa vse to zaplenili, če bi našli.

Do nedelje je Kopač vse premislil. Ta bi se malo stisnil, tega bi presellil, pa bi imel prav čeden prostorček. V nedeljo je šel spet k domobrancem.

Vrnil se je nenavaden in čudno zamišljen, ženo, ki ga je polna upanja pričakovala, je kar na kratko odpravil: „Pridejo, obljubili so. Šola bo spet, pošta, župnik pride...“ In čeprav je bil prazničen dan, je prijel za to ali ono delo. Zvečer je pri Kopačevih dolgo svetila luč, prav nenavadno za tisti čas. In Kopač je izjemoma šel spat v posteljo. To je ženo opogumilo in brezskrbno je zaspala. On ni mogel spati. Tako jasno so mu zvenele besede domobranskega komandanta, ki mu jih je rekel ob slovesu: „Še nočoj pridemo pogledat v tugi!“ Potem je

komandantu naštel nekaj ljudi, ki delajo s partizani. Vedel je, kaj se bo z njimi zgodilo. Besede, zjutraj izrečene s tako lahkoto, so prihajale za njim, postajale vedno težje in nadležnejše.

„Da,“ je premišljeval, „to je teža. Vem, kaj sem storil, sam jo bom nosil. Nikomur je ne izdam, tudi ženi ne. Hudo bo imeti to stvar nad seboj... Kolkoli ljudi ima danes kaj na glavi, pa živijo, nekateri še celo lahko živijo... Jaz ne bom lahko, a nosil bom. Naj bo to odkupnina za red in mir brez strahu?“

Pogledal je ženin izmučeni obraz zraven sebe: „Da bo lahko brez bojazni spala, da se otrok ne bo stresal v spanju od strahu, ki se ga je nalezal od nas...“

Vendar mu je bilo pri srcu strašno. Jasnó je čutil, da je stopil čez prag dosedanjega življenja. Vse, kar je lepega in srečnega, je za njim. Prilodnost bo težka, žalostna...

Počasi ga je premagala utrujenost. Zbledele so misli, potopil se je v polsplanje.

Zunaj je bilo vse mirno, še psi se niso oglašali.

Zjutraj nenavadno dolgo ni bilo ljudi na cesti. Sonce je bilo že visoko, ko so v mrtvaško tišino dneva zapeli zvonovi. Zvonilo je dolgo dolgo, da je odmevalo med hribi, se z grozo dotikalo ljudi in smrt je dahnila v poslednjo grapo. Že med zvonjenjem se je povsod razvedelo, da so bili ponoči v trgu neznaní ljudje, polovili so več moških in jih zgodaj zjutraj v samotni dolini, uro od trga, ustrelili.

Na prsih so imeli pripete bele liste s črno roko.

Trg se je pogrznil v molk.

Zvečer je šel Kopač spet v seno. Domobranci še vedno ni bilo. Prisluskoval je, če se bo kje okoli hiše kaj ganilo, in če se je le za kratek hip izgubil v snu, se je hitro spet prebudil, ker se mu je zdelo, da je nekaj slišal. Pomisel na mrtve mu je vzbujala željo, da bi že bilo konec vsega, zvonjenja in pogrebov. Trepetal je sam v sebi, ko je premišljal, kako vse to prenaša njegova žena. Zgrozil se je, ko je v duhu gledal njen smeh ob zvonjenju mličicem. Kakšno sovraštvo ji je pačilo obrat! To ni bila ona, ki jo je rad gledal dan za dnem že skoraj dvajset let. Kje so bile tiste dobre materninske oči, kje dobrohotni smehljaj, o katerem je pisal starejši sin Ivan, da ga spremilja daleč daleč po mrzli Ukrajini.

Ne, to je bil smeh lisice, ki so ji otroci zmrvarili mladitice, izraz, ki ga ima žival ob pogledu na človeka, potem ko se je ujela v past in si odgriznila lastno nogo, da se je rešila. Kopaču ni bilo žal za to, kar je

storil. Premislili je in se odločil. Toda divja popadljivost in krvoželjnost, ki ju je v nekaterih trenutkih pokazala žena, sta ga žalostili.

Zaspal je šele proti jutru.

Zbudila ga je žena z vestjo, da so partizani ponoči ubili dva tržana. Bila sta najozlja Kopačeva zaupnika.

„Kako, da mene niso iskali?“ je zaskrbljeno vprašal. Žena je samo zmnignila z glavo; bila je spet vsa prestrašena in zaskrbljena.

Pri sosedu Zajcu je bilo mirno, kot bi imeli mrtiča. Kopač ni šel iz hiše. Večino dne je presedel pri oknu, gledal je proti trgu, ki se mu je zdel nekaj daljnega, a grozečega v molku. Dnevi so bili vroči in jasni. Po polju je zorelo žito, a nihče se ga ni dotaknil. Zvečer si Kopač ni več upal spati doma. Ko je odzvonilo mličicem in se je vse oprilemljivo spojilo z mrakom, se je splazil na star kozolec, ki je stal na Zajčevi zemlji, dobrih pet sto metrov od obeh hiš. Zlezal je v slamo in čakal spanja. Bili je bolj buden kot kdaj koli.

Ni bilo še pozno ponoči, ko je okoli kozolca oživel. Po škripanju je sodil, da je več ljudi posedlo po starem vozu, vendar je bil s svojimi mislimi tako daleč, da ni mogel dojeti, kaj vse se je zgodilo. Spodaj so se začeli pogovarjati. Po govorjenju je spoznal Zajca. Zdej se mu je razjasnilo, da so partizani. Govorili so o nekih vrečah in zabojih. Še nekdo je prišel in utihnil so. Nov glas, ki ga prej ni bilo slišati, je vprašal:

„Kaj praviš k temu, kar je bilo sinoči?“

„Kazen je bila pravična! Zadoščenje pravzaprav,“ je mirno odgovoril Zajc. „Le da vseh niste, tale moj sosed je tudi med tistimi...“

„Vseh ne bi imelo pomena, le glavne...“

„Kopač je eden glavnih, če ne prvi. Hodil jih je prosit, da bi se naselili v trgu. On pozna naše ljudi. Lahko je...“

„Govorili bomo z njim in z drugimi, mogoče že jutri zvečer, če ne pride kaj vmes.“

„Čim prej, tem boljje,“ je mirno opomnil Zajc.

„Zmenjenji smo, in jutri dobimo vse. Za vsak primer čakaj tu, v kozolcu... ob enajstih...“

Zajc se je poslovil in odšel.

Ko so se njegovi koraki zgubili v rosní travi, je nekdo polglasno rekel:

„Ne bi pričakoval, da bo ta človek tako odločno z nami, vse je pripravljén dati, pa je tak grabež...“

„Za nas ni važno, zakaj in kako je z nami,“ je dejal drugi, „mi se

zdej s tem ne moremo ukvarjati. Tako je. Zajc je z nami. Kopač je proti nam. Samo s tem lahko računamo“

„Jaz pa mislim, da so tile bogatini, ki gredo z nami, bolj ali manj dobri računarji,“ je nadaljeval prvi. „Če mi zmagamo, mislijo spod-nesiti tla tistim, ki ne gredo z nami. In tale Zajc se mi zdi eden takih“

Nekaj časa so se še pogovarjali, potem so se razšli.

Kopač jih ni poslušal in jih ni razumel. Kar je zvedel, je bilo dovolj. Čutil je, da je zdej on na vrsti. Ves je drgetal in se divje pritiskal k hrastovemu podu. Z glavo v dlaneh, opt na komolce, z očmi uprtimi predse, je bedel do jutra. Iskal je izhod in izbiral možnosti. Ostati doma si ni upal. Odločil se je, da bo šel k domobrancem. Zeni in otroku se ne bo nič zgodilo, drugo pa, če vse vrag pobere

Ko je zgodaj zjutraj prišel domov ves razmšen in nenaspan, ga je žena kar začudeno pogledala. Prej komaj vidne poteze so se mu čez noč globoko zarezale v obraz. Od daleč je bil kot neumnito strašilo, od blizu nehogljen star človek, pomilovanja vreden.

Popoldne je odšel. Ni se dolgo poslavljaj. Težko mu je bilo in ni dal ženi navodil. Sama naj ukrene potrebno. Odšel je, kot da gre po opravkih in se kmalu vrne. Ko se je vzpenjal v hrib, so ga videli Zajčevi otroci in povedali očetu. Ta je po hitrem preudarku zaključil, da gre Kopač spet prosit za domobrance. Videl je, da je nesel nahrbtnik in da se do večera ni vrnil. To ga je počasi pripeljalo na misel, da je Kopač kaj zasumil in je ostal pri domobrancih in zdej se lahko kaj zgodi. Partizanov je malo, visoko v hribih so, ponoči lahko pride v trg, kdor hoče.

„Skrivati se boš moral,“ je vznemirjeno svetovala žena. Prvič po tolikih letih se ji je na zadovoljnim obrazu navela skrb. Vse tisto, kar jo je obdajalo in je bilo za kmečke razmere že majhno razkošje, se je v hipu odmaknilo nekam daleč, izgubil se je njen ukazovalni nasmeh, in njena majhna debelušasta postava je postala neznamenita.

„Skrivati?“ je zamišljeno povprašal Zajc, „a kje?“ Preveč je bila njegova hiša gosposka, preveč skrbno urejena, da bi se imel kam zabubiti. Zdej so bili sveti prostori, barvasta vrata in velika okna brez cene. V kakšni stari kmečki hiši bi se lahko zakopal. Tam so luknje, ki jih opazijo komaj domaći. Čudna skrita podstrefja in temne kleti, ki v tuju zbujaajo negotovost.

Večerjali so tiho in se nedogovorjeno trudili, da bi bili kot navadno, a jim ni uspelo. Bili so siti. Siti negotovosti, groze. Otroci so

izgubili vse otroško. Starejša črnolasa štrinajstletnica, pametnega obraza in globokih, rjavih oči, se je trudila s svojim krožnikom in si ostalih še pogledati ni upala. Jed je izgubila okus. Jedla je mehancino, kot bi žvečila žaganje. Majša dva, sedemletna Slavica, živo plavalaso dekletce, ljubka druga izdaja matere, in dobri dve leti mlajši, kakor oče zavaljen fantiček z razumnim čelom, ki pri jedi nista nikoli mihovala, sta se hitro najdela in se spravila spat.

Včasih se je Zajc po večerji igral z otroki. Mala dva sta plezala po njem in se prepirala, kdo se bo smel zibati na očetovih kolenih; starejša pa se je najrajši pogovarjala o mestu, kamor bo šla v šolo takoj, ko bo konec vojne. Teh večerov so se vsi veselili. Čeprav so se ponavljali iz leta v leto, seveda le takrat, ko oče ni bil preveč utrujen po celodnevem delu v trgovini, se jih niso naveličali. Oče je vedel toliko šal. Tako se je znal igrati in pogovarjati. Mati pa je vse sprem-ljala z blagim nasmehom. Zdej pa je v prostoru zvenel pošasten molk, molk vsepovsod. Ura je grozeče tiktakala. Posoda je izdajalsko ropotala in zvonenje žlic je bilo kot pritiskanje igle v uho. Za zasrtim oknom, za zaklenjenimi vrati je bil strah, na levi, na desni, zgoraj, spodaj

Taki trenutki ne morejo trajati dolgo. Zavesi zdravega človeka jih ne trpi. Brani se. Zajc je začel nenavradno glasno govoriti. Hotel se je smejati, a je vse izzvenelo tako prazno, nikogar ni ogrela in tesnoba je znova in še močnejše prevejala prostor. Moral se je odločiti. Vzel je odejo in šel spat na podstrefje vrtna ute. Noč je bila temna. Obstal je pri težnih vratih. Nekaj težkega se je zvalilo nanj. Kako zapustiti svetlobo in se izročiti temi? Večen občutek tistih, ki so na svetlem. Vsi mislijo, da noč skriva sovražnika, a ko pridejo sami v temo, se čutijo enako negotove, ker mislijo, da jih lahko opazi kdo, ki se je že prej predal okrilju noči. Preganjačji in preganjačji čutiyo isto nemoč, in vendar blagrujejo drug drugega, češ da je dobro zavarovan. Zajc je razmišljal samo za hip:

„V hiši ne smem ostati. Če grem ven, me lahko opazijo, ali pa tudi ne.“

V notranjosti negotovo, a na zunaj odločno je odprl vrata in šel ven. Bilo je mirno in brez senc, lune še ni bilo. Ko se je brez ropota vzel na podstrefje ute in se zamotal v odejo, sploh ni bil zaspan. Prisluškoval je v noč. Imel je občutek, da se okoli njega vse giblje. Še obrniti se ni upal, da ne bi zaškripalo pod njim. Nekje v hribih je zalajal pes. Lajž je monotono odmeval po dolini, in spomnil se je

partizanov. Notranja napetost je popustila. Gotovo so v bližini in nič hudega se ne more zgoditi. Pomnil se je, že je prihajal spanec, a da bi šel na dogovorjeno mesto, si še vedno ni upal. Če pridejo, naj pridejo kar k hiši. Pomislil je na Kopača. Kje neki hodi in kaj bo iz tega? Bolj in bolj je bil prepričan, da Kopač ne bi mogel napravit kaj zlega. Zaspal je in še v sanjah se je motal okoli njega. Nič takega ni bilo, kar bi pomenilo kaj slabega. Videl ga je, kako gre ob nedeljah od maše, majhen, zgneten, s črnim kastorcem, kako nato odhaja na polje s koso na rami. V sanjah se mu je Kopač zdel starejši, bolj koščen v obraz in podoben motni senci.

Za Zajca je bila to prva noč na golih deskah. Utrujenost mu je legla na oči, a zaspati ni mogel. Svetloba je bila čudno mračna in v pokrajino se je plazil sovražni duh.

Naslednji dnevi so potekali mimo, brez večjih vznemirjenj. Zajc je še nekajkrat spal na uti, pa je bilo tako trdo in imel je tako nemirno spanje. Nič se ni zgodilo, kar bi upravičevalo njegov strah, in preselil se je nazaj v posteljo.

Partizani se že nekaj dni niso oglašali.

Za vsak primer je pripravil v shrambi poleg kuhinje veliko prostorno kad, ki se je pod vrhom dobro zapirala. Spodaj bi lahko čepel on, na novi pokrov pa bi naložili zelja, in nihče, ki bi pogledal v kad, ne bi slutil, da je v njej kaj drugega kot zelje. Vse je bilo pripravljeno in premišljeno. Vrata v shrambo so ponoči puščali odprta in če bi se spodaj pri vratih kdo oglašil, bi Zajc hitro zlezel v kad, žena bi ga pokrtila tako hitro, da tisti pred vrati ne bi ničesar opazili. Nočnim obiskovalcem že tako nikjer ne odpirajo takoj. Otroci so s prikrito grozo strmeli v to napravo, a ko je bila zgotovljena, niso kazali zanjo nitiakega zanimanja. Hodili so mimo nje, kot da je ni. Izogibali so se je s trnasto otroško vztrajnostjo.

Prišla je noč. Svetli borovci in smreke po vrhovih so se izgubljali z obzorja. Blížnje grmovje je v temi zaživeló, se v lahkem vetru pozbavalo in v gubah svojih črnih zastorov skrivalo komaj slutene zle sile. To so bile samo slutnje, a Zajc je z bojaznijo tako prepoznal okolico, da je postala fantastično strašilo, ki ga je begalo in razjedalo v najbolj skrivnih koticah duše. Večerjali so še v mraku in se hitro spravili spat, da jih ne bi izdajala luč.

Ura je šla na deseto, ko se je Zajčevka že v snu nenadoma dvignila. Divje je stresla moža. „Vstani! Slišiš!“ Koraki pred hišo so se ustavili.

Bliskovito je skočil pokonci, po prstih odhitel v shrambo, nervozno zlezel v kad in žena ga je hitro pokrtila.

Že so po hiši odmevali težki udarci na vežna vrata. Zapahli so škripali, kot da se bodo zdaj zdaj vdali. Prižgala je luč in hitela odklepat. Vsa se je tresla, ko je stopala po stopnicah. Slutila je nekaj strašnega, a je vseeno hitela, da bi odprla prej, kot popusti ključavnica.

Ropot je bil hujši in nestrpnejši.

„Kdo je?“ je vprašala. Vrata so se še močneje stresla.

„Odpri!“ je zahteval muren, malce osoren glas pred vrati. Odklepanila je. Vstopili so trije do zob oboroženi moški v svetlozelenih uniformah ljubljanskih domobrancev, vendar brez znakov in našivkov. Pred vrati so ostali še drugi.

„Kaj bi radi?“ jih je boječe odgovorila.

„Kje imate moža?“

„Ni ga doma. K bratu je šel,“ se je hitro znašla. „Kaj mu hočete?“

Brez odgovora so jo odvrnili in stopili navzgor po stopnicah. Šla je za njimi. Pogledali so v kuhinjo in spalnico, kjer so na posteljah čepeli prestrašeni otroci. Nato so se razdelili in prisikovali vsak svoj del hiše.

Zajčevka je enega, ki se ji je zdel nekoliko bolj dostopen kot druga dva, vprašala: „Kaj pa sploh hočete?“

„Kaj? Vašega moža vendar,“ je zadržano odgovoril.

Ko so pregledali vse prostore in niso nič našli, so prišli v vežo in se šepetaje posvetlovali.

„Kaj mu hočete?“ jih je prosila Zajčevka, stoječa na stopnicah.

„Že dobro, mannica,“ jo je posmehljivo potolazil nastarejši z nedomačin glasom, fant sedemindvajsetih let, s hladnim in strah vzbujajočim obrazom, ter se skušal nasmehniti.

„Če ga ni, ga pač ni. Štiri ure imate časa, da ga poiščete, takrat bo že doma, saj je zdaj tudi, ampak ga ne bomo iskali. Čez štiri ure bo doma, ne?“ je pomenljivo pokrimal. „Če ne bo njega, bomo pa vas in otroke postrelili. Razumete? Pa še to: Črna roka smo. Zdaj veste!“

Zapovedovalno je končal in jo opazoval. Roke so ji nemočno padle ob telesu, oči je široko razprla in na pol odprte ustnice je spleletalval drget.

Odšli so.

Čez nekaj trenutkov se je zavedla. Zaklenila je in stekla k možu. Vse mu je povedala, se naslonila na steno in planila v krčevit jok.

Obraz ji je bil spačen in ob pogledu nani so zajokali tudi otroci.

Zajc je bil prvi hip silno zbeگان. Zlezel je na kup, postal čudno

* *Fasistična organizacija*